KU LEUVEN

ex officina

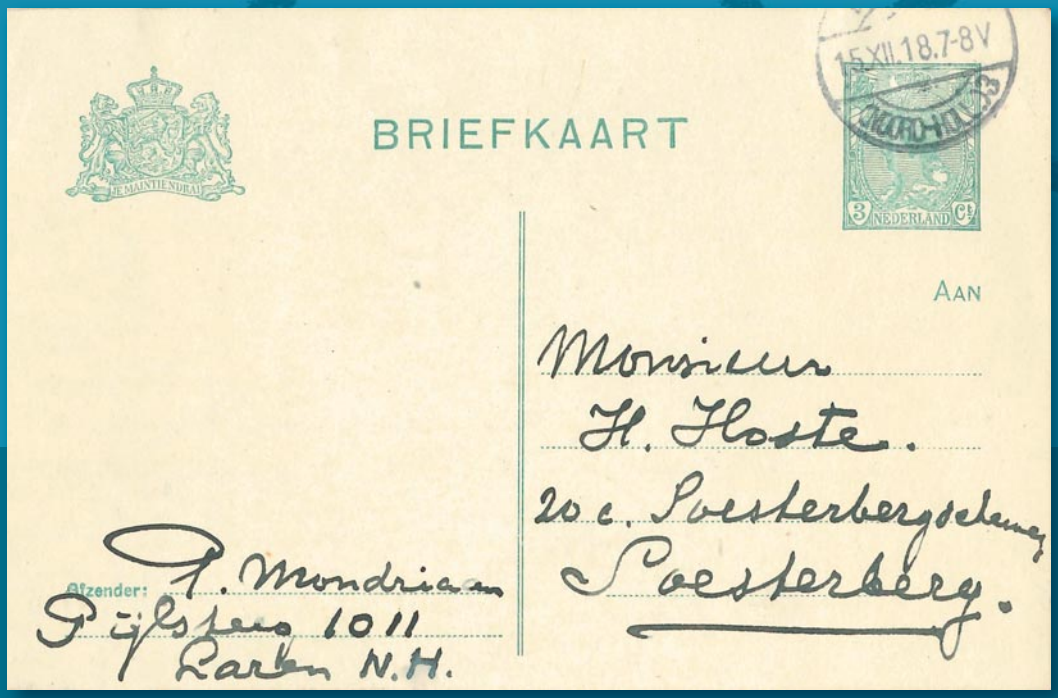

NIEUWS UIT DE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK
JAARGANG 28 / 1 • 2015

De terugkeer van het Collegium Trilingue: het *album amicorum* van Frederik van Reede

Vrijdag 3 oktober 2014 verwierf de universiteitsbibliotheek een uniek stuk, en meteen ook een bijzonder puzzelstuk van het roemrijke Collegium Trilingue. Bij het veilinghuis van Marc van de Wiele te Brugge kon, met speciale inspanningen van het Bibliotheekfonds, het *album amicorum* van Frederik van Reede van Amerongen (1550-1611) worden aangekocht (Tabularium, ms. 1992).

Bijdrage van Cornelius Valerius, in het Album amicorum van Fredericus van Reede, Leuven, 1570-1572. – KU Leuven, Universiteitsbibliotheek, Tabularium, ms. 1992, fol. 29r.

Dit latere Kasteel van Amerongen dat voor het eerst op een kaart van 1597 is afgebeeld, precies het jaar waarin 'het Huys' als Ridderhofstad werd erkend, werd door Frederik van Reede van zijn vader geërfd. Nu nog herbergt het Kasteel van Amerongen, naast een adelsbibliotheek met familiestukken en handschriften, een indrukwekkende schilderijencollectie met portretten van de familie Van Reede die het kasteel tot de achttiende eeuw heeft bewoond.

Frederiks vriendenboek getuigt in de eerste plaats van zijn studentenjaren te Leuven – hij liet zich inschrijven aan de universiteit op 30 juni 1568 als student in de rechten – en meer bepaald van zijn studie aan het Leuvense Drietalencollege. Alle albuminscripties in zijn vriendenboek dateren namelijk uit de jaren 1570-1572. Ze illustreren tevens de adellijke cultuur en familiegeschiedenis van Frederiks familie aan vaders- en moederzijde. Bovendien verschaffen de (vaak gedateerde) inscripties een uniek inzicht in de internationale mobiliteit en de intellectuele netwerken in het Leuven van de tweede helft van de zestiende eeuw.

Het *album amicorum* zelf, in-8° formaat, is uitzonderlijk goed bewaard. Niet alleen was het papieren handschrift al door Frederik van Reede zelf kunstig samengesteld, ook is het volledig geïnterfolieerd met witte tussenbladen en werd het later opnieuw ingebonden in een achttiende-eeuwse kalfslederen band met onderaan op de rug een goudgestempeld wapenschild. Met niet minder dan vijfenzeventig wapenschilden (in kleur en gemaakt door één specialistenhand), vier tekeningen van twee mannen en twee vrouwen in rijke klederdracht, een volbladtekening met spelende kinderen met een stadsgezicht (Utrecht?) op de achtergrond, en een gegraveerd portret van Janus Dousa (1545-1604), is het kleinood ook een artistiek en bibliofiel topstuk.

Dit 'vriendenboek' draagt in zich tal van verrassende en belangwekkende elementen met een rijke historische achtergrond.[1] Het *album* was het persoonlijke 'poëzieboek' van een adellijk oud-student van Leuven uit de heerlijkheid Amerongen (bij Utrecht). Daar was Goert van Reede van Saesveld, gehuwd met Geertruid van Nijenrode, erfdochter van het nabijgelegen 'Zuylestein', in 1557 in het bezit gekomen van 'het Huys'.

1 Zie voor meer informatie over *alba amicorum* in het algemeen: Chris L. Heesakkers and Kees Thomassen, *Voorlopige lijst van Alba amicorum uit de Nederlanden vóór 1800*, 's Gravenhage 1986; Wolfgangg Klose, 'Corpus Alborum Amicorum (CAAC). Beschreibendes Verzeichnis der Stammbücher des 16. Jahr-hunderts', *Hiersemanns bibliographische Handbücher*, 8, Stuttgart 1988; Jörg-Ulrich Fechner (ed.), 'Stammbücher als kulturhistorische Quellen', *Wolfenbütteler Forschungen*, 11, München 1981.

Bijdragen van Willem Canter, fol. 30r.

Niet zonder reden heeft het behoord tot de boekencollectie van baron Réginald de Kerchove d'Ousselghem (1929-2013), Franstalig voorzitter van de Raad van Adel en meermaals voorzitter van de *Office généalogique et héraldique de Belgique*. Het *album* Van Reede biedt immers een indrukwekkende reeks namen van adellijke zonen, vaak medestudenten van Frederik van Reede, die zo al tot de verbeelding spreken: Karel van Croÿ (1560-1612), zoon van de hertog van Aarschot, die als jongeling aan het Drietalencollege studeerde; Karel van Hamal, baron van Monceau; Adolphus en Petrus vander Heyden uit Antwerpen, beiden ingeschreven aan de universiteit in 1569; Philippus Herdinck, waarschijnlijk eveneens van Utrecht; Stephanus van Haeften (1553-1600) uit Utrecht; Frederik van Renesse uit Breda, ingeschreven in Leuven in 1554, en Gerardus van Renesse, de latere burgemeester van Utrecht (in de jaren 1593-1594, 1605-1607). Ook Van Reedes nichtje tekende kort op fol. 39r: 'Niet zonder God. A. van Renesse, U(we) L(ieve) nichte'.

Voor de Leuvense universiteitsgeschiedenis is het *album amicorum* van Van Reede een *pièce unique*. Vooreerst zijn de grote professoren van het Drietalencollege van die dagen vertegenwoordigd met een persoonlijke bijdrage. En die bijdragen zijn bovendien niet enkel gesteld in het Latijn, maar ook in het Grieks en het Hebreeuws zodat het geheel de eigen geest van het Leuvense Trilingue ademt. Een eerste opvallende bijdrage is deze van Frederiks hoogleraar Latijn aan het Drietalencollege, Cornelius Valerius (ca. 1512-1578). Valerius was de geroemde leermeester geweest van Justus Lipsius die in 1568 was afgestudeerd en naar Rome was getrokken (fol. 29r). Voorts heeft Willem Canter (1542-1575), toevallig ook uit Utrecht, een bijdrage in het Grieks geschreven in Van Reedes boek (fol. 30r). Canter was zelf oud-student van het Trilingue in de jaren 1554-1558. Hij had daarna bij Jean Dorat en Adrien Turnèbe in Parijs gestudeerd en had in 1566 in Bazel een spraakmakend en invloedrijk handboek over tekstkritiek uitgegeven, zijn *Ratio emendandi*, dat tot in de negentiende eeuw gebruikt bleef en bij grote filologen als Johan Nicolai Madvig en Eduard Fraenkel op de werktafel lag. Canter had zich eind 1567 definitief in Leuven gevestigd. Hij schreef en herwerkte er zijn publicaties over Aristoteles, Aristides, Cicero, Propertius, Euripides en Stobaeus die alle bij Christoffel Plantijn in Antwerpen gedrukt werden. Was Canter voor Plantijn een belangrijk medewerker aan diens polyglotbijbel (1571-1572), voor Van Reede was hij in Leuven diens privédocent Grieks. Ook toont het *album* dat Van Reede tijdens zijn Leuvense jaren Grieks en Hebreeuws studeerde aan het Drietalencollege, vermits zijn docenten een bijdrage hebben geleverd. Theodorus Langius van Enkhuizen († 1578) was er van 1560 tot 1578 professor Grieks (fol. 31r); Petrus Pierius a Smenga (Petrus Schotanus) († 1601) was in 1569 - hij liet zich pas in juni 1566 aan de Leuvense universiteit inschrijven - als talentvol jongeman voor het onderwijzen in het Hebreeuws aangetrokken door het Trilingue (fol. 33r). In Leuven zou Smenga vanaf 1577 ook nog Grieks en later bovendien geneeskunde doceren. Naast zijn professoren heeft ook de president van het Drietalencollege, Jan Verhagen († 1585), een bijdrage verzorgd in Van Reedes *album* (fol. 61r).

Van apart belang is de aanwezigheid van Janus Dousa's inscriptie (op fol. 34r) en zijn gegraveerd portret - het enige in het handschrift! Niet alleen was Dousa een van de vele andere Noord-Nederlanders die in Frankrijk had gestudeerd en (meermaals) in Leuven passeerde, hij was ook familie van de jonge student Van Reede. Dousa's moeder Anna van Nijenrode was de tweede echtgenote van zijn vader Johan van der Does en was verwant met Van Reedes moeder Geertruid. In een brief van 30 november 1570 noemde Cornelius Valerius Frederik van Reede zelf trouwens 'nepos van Domina de Nyenrode'. →

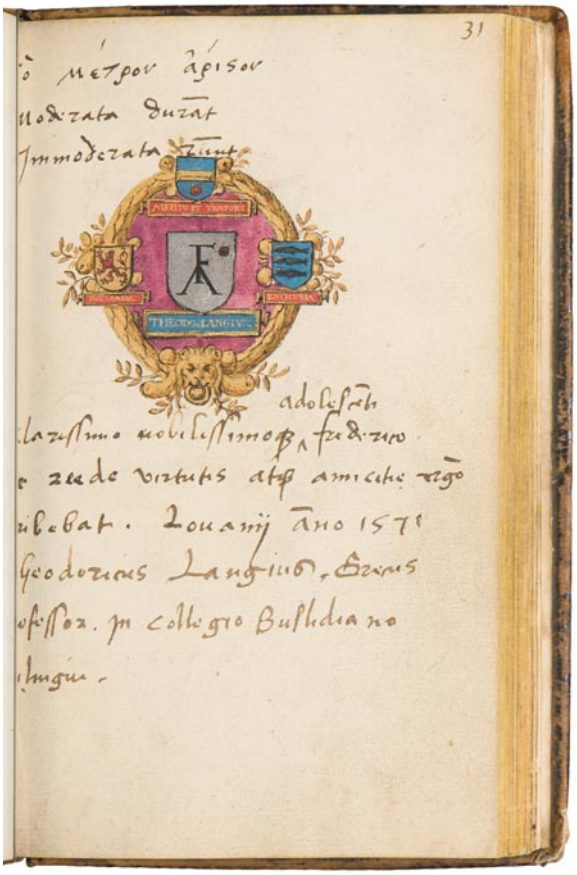

Bijdrage van Theodoricus Langius, fol. 31r.

Dousa die in de universiteitsgeschiedenis vooral bekend zal blijven als een van de oprichters van de Universiteit van Leiden (1575) en als diegene die Lipsius in 1578 naar de nieuwe calvinistische universiteit zou weten te lokken, was, zo kan nu met zekerheid worden bewezen, in Leuven in 1571. Dousa's eigen *album amicorum*, bewaard in de Leidse collecties, draagt bovendien ook een inscriptie van zijn neefje Fredericus van Reede.[2] Dit is gedagtekend, jawel, te Leuven op 6 mei 1571. Trouwens, Dousa had tijdens zijn Leuvense verblijf ook Willem Canter en Cornelius Valerius verzocht om in zijn vriendenboek te schrijven. Dergelijke kruisverbanden met andere *alba* geven meer dan eens interessante en vaak nog onbekende aanwijzingen over *biografica* van geleerden in het vroegmoderne Europa. Viglius ab Holdinga, bijvoorbeeld, kunnen we niet enkel in Van Reedes *album* (op fol. 8r) traceren; in hetzelfde jaar 1571 schrijft Holdinga ook een inscriptie in het vriendenboek van een zekere Petrus van der Vorst, een album waarin eveneens de naam prijkt van Karel van Croÿ.[3] Naast Dousa en Van Reede verbleven ook andere Nederlanders in Leuven. Joannes a Loenresloet (Johan van Loenersloot, ca. 1550-ca. 1601) vroeg voor zijn album, thans bewaard in de Koninklijke Bibliotheek van Den Haag, om een inscriptie van Van Reede (fol. 10r).[4] Niet alleen getuigt Van Reedes bijdrage in dit *album* van zijn oprechte vriendschap voor Joannes a Loenresloet, het motto dat zijn bijdrage bovenaan inleidt laat ook zien hoe hij net als in zijn bijdrage aan het album van Dousa - met een dubbele bodem - speelde met zijn eigen achternaam: "NIHIL SINE RATIONE". Niets zonder Re(e)de!

De aankoop van dit *album amicorum* was evenmin zonder reden. Het vormt een perfecte opstap naar de in de herfst van 2017 geplande tentoonstelling over het Collegium Trilingue dat dan precies vijfhonderd jaar geleden werd opgericht. Als historisch document is het album Van Reede alvast een kleine goudmijn over die jaren uit het Collegium Trilingue waarvan beduidend minder is geweten. Ook documenteert het vriendenboek de opvallende aanwezigheid in Leuven van (adellijke) Noord-Nederlandse studenten in de tweede helft van de zestiende eeuw.

Jan Papy

Om een deel van de aankoopkosten te dekken organiseerde *Lectio* – het Leuvens Centrum voor de studie van de transmissie van teksten en ideeën in de Oudheid, Middeleeuwen en Renaissance – op 3 december een benefietconcert, in het kader van het door hen opgezette Vesaliuscongres.

U kunt de aankoop van dit album nog steeds steunen door een gift op het rekeningnummer van KU Leuven, IBAN BE45 7340 1941 7789, met gestructureerde mededeling 400/0010/76234. Voor giften vanaf 40 euro ontvangt u een fiscaal attest.

2 Chris L. Heesakkers, *Een netwerk aan de basis van de Leidse universiteit. Het album amicorum van Janus Dousa. Facsimile-uitgave van hs. Leiden UB, BPL 1406, met inleiding, transcriptie, vertaling en toelichting*, Leiden 2000.

3 Bewaarplaats onbekend. Zie: *Catalogue des livres et manuscrits formant la bibliothèque de feu M.J.B.TH. de Jonghe*, 1, Brussel 1860, nr. 3395.

4 Inv. 79 L 28, fol. 10r. Zie http://resolver.kb.nl/resolve?urn=EuropeanaTravel:79L28:010r.

Couperus en Mondriaan over de lakenhal van Ieper

‘Moet de hal van Ieper uit esthetisch, kunsthistorisch, nationaal en internationaal oogpunt na de oorlog herbouwd worden of niet?’ Zo luidde de hamvraag in een enquête onder Nederlandse intellectuelen in 1918. De antwoorden berusten in een dossier uit het archief van Huib Hoste in het universiteitsarchief en dat dossier werd onlangs opgenomen in de lijst van topstukken in het roerend cultureel erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap.

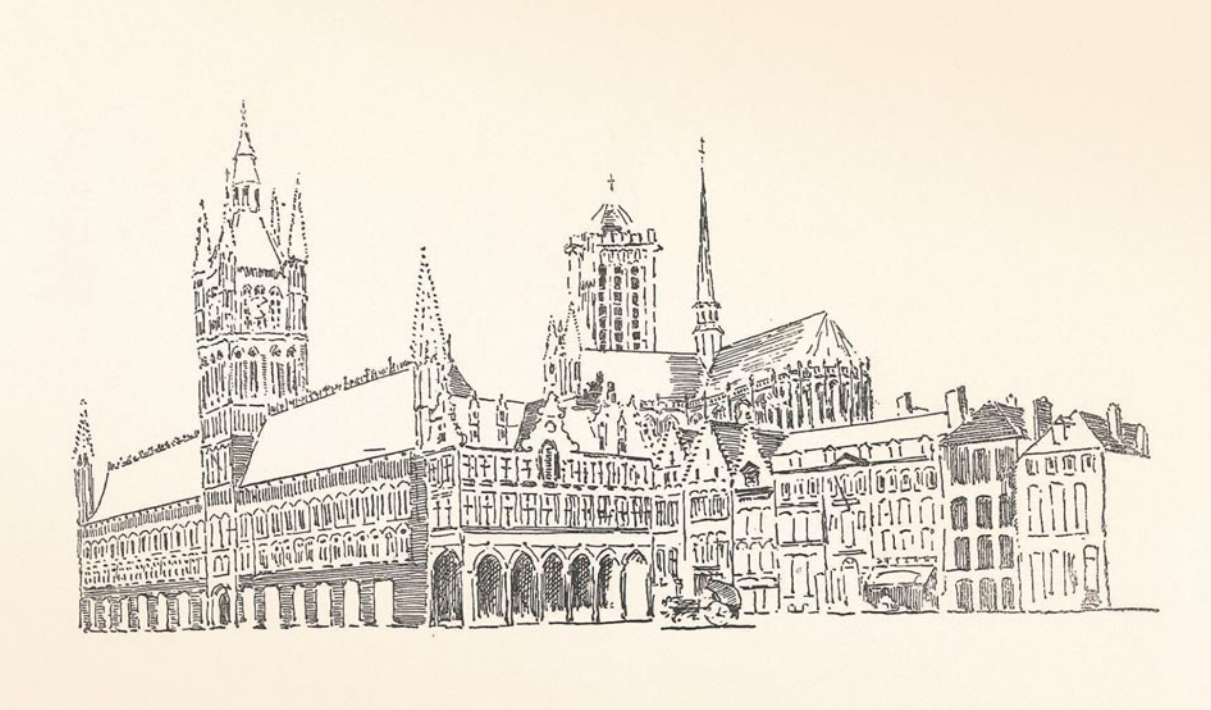

De grandiose vista met hal, belfort en kerk. Plaat uit G.A.T.Middleton, *Ypres as it was before and after the war*, Brussel 1919. – KU Leuven, Universiteitsbibliotheek, B19876/VI.

Ieper is een leugen, vond Bram Vermeulen toen hij, ondertussen al weer vijftien jaar geleden, zijn CD *Oorlog aan de oorlog* uitbracht. Vermeulen was een cabaretier en cabaretiers zijn moralisten. Maar ook toeristen van ver overzee ergeren zich wel eens aan het afgeborstelde stadsbeeld en de brandschone reconstructie van de lakenhal. Kennelijk verwachten ze nog een slagveld aan te treffen zoals in de buurt van Verdun, met spookdorpen en een spookstad. In plaats daarvan zien ze een replica of een simulacre van het vooroorlogse Ieper. *Ypres as it was before the great war*, zoals beschreven door G.A.T. Middleton, de oud-ondervoorzitter van de vereniging van bouwmeesters in Engeland. Middleton was niet zuinig met zijn loftuitingen. De lakenhal samen met de kathedraal, gezien van de Grote Markt, bieden ook werkelijk een grandioze vista. Middleton vond dat het mooiste gebouwencomplex in Europa, afgezien natuurlijk van Westminster met zijn parlementsgebouw. De bekende architectuurhistoricus T. Francis Bumpus had er nog een schepje bovenop gedaan: de Ieperse lakenhal liet zowaar het Dogenpaleis in Venetië achter zich.

Het klinkt nu onvoorstelbaar, maar toentertijd had Henry Hymans in zijn internationaal bekende reeks *Les villes d’art célèbres* Ieper op dezelfde hoogte getild als Brugge. *Vaut le voyage!* Toeristen lieten het ingedommelde provincienest vooralsnog links liggen. Voor ramptoeristen was het wachten op de oorlog, en die kwam er even rap als onverwacht (en even onvoorstelbaar als ‘een sneeuwvlaag over Bombay’, aldus Caesar Gezelle in *De Dood van Yper*, 1916).
Vanaf 22 november 1914 namen de Duitsers de hal en het belfort onder vuur. Kort tevoren hadden ze de bibliotheek van Leuven in brand gestoken en de kathedraal van Reims beschoten. Leuven, Reims en Ieper werden voortaan in één adem genoemd. Ieper gold nu als bedreigd Europees erfgoed. De geest van de oude gemeentenaren keerde zich tegen de suzerein, en a fortiori tegen de autocraat en het Pruisische militarisme (Lambotte, 1918).

Naarmate de vernieling in Ieper verder schreed, won de hal nog aan betekenis. Vanuit Nederland luidde de Vlaamse architect Huib Hoste (1881-1957) de alarmklok. →

Hij herhaalde dat de lakenhal het belangrijkste burgerlijk gebouw uit de middeleeuwen in Europa was. De hal stond symbool voor de handel en het belfort voor de gemeentelijke vrijheid. En beide samen waren ze de trots van burgers die gezag en zeggenschap ontleenden aan succes in handel en nijverheid, zeg maar het ondernemende Vlaanderen van wevers en baggeraars, van haven- en textielbaronnen, zoals het nog steeds wordt opgevoerd. Maar in de belle époque werd in de reusachtige lakenhal nog hooguit een wekelijkse groentemarkt gehouden. Toch vertolkten hal en belfort voor de Vlamingen vaderlandse gevoelens en waren het volgens Hoste monumenten die innig deel uitmaakten van het leven in de stad.

In 1918 bracht het Comité néerlando-belge d'Art Civique het vraagstuk van de wederopbouw van de hal in rondvraag bij de Nederlandse intelligentsia. Secretaris Huib Hoste fungeerde als brievenbus. Zijn nagenoeg zeventig respondenten waren meest deskundigen inzake monumentenzorg, maar ook enkele sterarchitecten (Cuypers, Berlage, Dudok), een heel peloton mindere goden, en voorts intellectuelen die allround inzetbaar waren, met de historicus Johan Huizinga op kop en coryfeeën uit de kunsten (Breitner, Mondriaan, Van Doesburg) en de letteren (Verwey, Couperus, Henriette Roland Holst).

Terwijl in Ieper de verwoesting almaar verder om zich heen greep, klonk de roep om algehele wederopbouw steeds luider. De luidste roepers waren de burgemeester en de stadsarchitect. Het lijdt geen twijfel dat Hoste met zijn comité weerwerk wilde bieden. Hij wou de discussie opentrekken en een en ander toetsen aan *the state of the art*, internationaal.

De *die-hard* Jan Stuyt wou niet enkel de hal maar de hele stad in neogotiek heropbouwen. Hij had niet het minste vertrouwen in de moderne beweging die in Nederland geheel op Duitse leest was geschoeid en die alleen maar een tweede ramp kon aanrichten in het zo karakteristieke Belgenland.

Een vreemde eend in de bijt was Piet Mondriaan (1872-1944). Ook hij drukte zijn voorkeur uit voor een integrale reconstructie: 'Hoewel ik ben voor het nieuwe, lijkt mij uit esthetisch, kunsthistorisch, nationaal en internationaal oogpunt de herbouw gewenst'. Hoste moet toch even geslikt hebben, maar Mondriaan hield voet bij stuk en herhaalde laconiek zijn standpunt in een tweede briefkaart: hij vond het nodig om te midden van al het nieuwe ook enkele zeer goede specimen van het oude in de kunst te behouden…

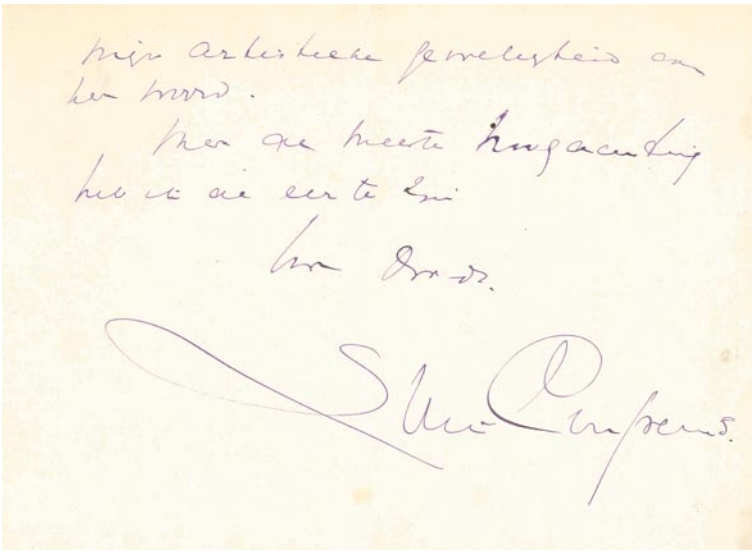

Brief van Louis Couperus, 12 december 1918. – KU Leuven, Universiteitsarchief, archief Huib Hoste, nr. 220.

Wederopbouw, nieuwbouw, bouwval

De oplossingen die in Nederland werden voorgesteld, waren even tegenstrijdig als voorspelbaar. Per slot van rekening waren er slechts drie echte alternatieven: wederopbouw, nieuwbouw of de bouwval als ruïne behouden. Er bestonden wel tussenoplossingen met een deel wederopbouw en het andere deel nieuwbouw of bouwval. Dat liep niet enkel vooruit op de Kaiser Wilhelm Gedächtniskirche aan de Kurfürstendamm in Berlijn maar het deed ook denken aan de 'man met de afgeschoten schouder' zoals de Ieperlingen in het interbellum de half afgebouwde hal spottend noemden.

Een minderheid van de respondenten zwoer bij wederopbouw, dat waren nagenoeg allemaal bedaagde traditionalisten, de *usual suspects*. Deze conservatieve falanx werd aangevoerd door de nestor van de Nederlandse architectuur, Pierre J.H. Cuypers, de inmiddels negentigjarige bouwer van het Rijksmuseum en het Centraal Station in Amsterdam.

Een kompaan van Mondriaan daarentegen, schilder Theo van Doesburg wees streng alle stijlnabootsing af: het esthetisch moment dat bereikt was in het oorspronkelijke bouwwerk uit de dertiende eeuw zou onvermijdelijk in een herbouw van de twintigste eeuw verloren gaan. De aanvoerder van De Stijl koos resoluut voor nieuwbouw voor een nieuwe tijd in nieuwe stijl, net zoals het leeuwendeel van de respondenten. Die wezen wederopbouw vierkant af, om functionele redenen (doelmatigheid, bestemming) maar vooral vanuit esthetisch oogpunt: een reconstructie kon enkel een levenloze kopie opleveren, toneeldecoratie. Dat zou neerkomen op een wandaad die slechts overtroffen werd door de wandaad van de vernietiging zelf, vond Adriaan Roland Holst, beeldend kunstenaar en echtgenoot van de dichteres Henriette Roland Holst-van der Schalk. Nabootsing vond in deze kring van scheppende kunstenaars geen genade.

Ook Henriette, tenslotte de pasionaria van het Hollandse socialisme, verzette zich formeel tegen reconstructie. Een en ander werd het krachtigst samengevat in de hartenkreet van dichter Albert Verwey: 'Laten de dooden hun dooden begraven en de levenden zichzelf helpen'. Die andere Tachtiger, Willem Kloos, moest helaas melden dat hij de circulaire niet ontvangen had.

Een minderheid ten slotte pleitte ervoor de puinhopen als monument te bewaren. Dit was op het eerste gezicht wel de eenvoudigste oplossing: zet er een hek omheen, plaats een bord (*This is Holy Ground*), en vraag entreegeld. Van meet af aan was dat ook de Angelsaksische benadering, in een lucratieve combinatie van piëteit en marketing: een ruïne met het handelsmerk van een bedevaartsoord. In een even gemaniëreerd als onleesbaar handschrift schaarde Louis Couperus (1863-1923) zich achter dit soort canonisering en hij betuigde met paarse inkt zijn persoonlijke piëteit voor de 'heilige ruïne', die als nationaal monument uitdrukking zou geven aan de verontwaardiging, en gelijk de oude schoonheid én de weemoed om het verleden zou oproepen.

Ingenieur-architect J.E. van der Pek hanteerde een uitgesproken pedagogische insteek: 'De verwoeste stad is het best denkbare protest tegen de oorlog en haar overblijfselen zijn van heel wat meer blijvende cultuurwaarde, dan de gedenktekens die in brons en marmer te verwachten zijn'. Deze bouwmeester wou de hele stad in puin laten liggen en tot rijksmonument uitroepen, als een maning tegen de waanzin van de oorlog. Maar daar hadden de terugkerende Ieperlingen weinig boodschap aan. Zij wensten niet dag na dag herinnerd te worden aan de oorlog, ze verlangden naar de vrede, en naar hun vertrouwde omgeving. Kon men alles wel beschouwd een bouwval handhaven in een herlevende stad?

De enquête was een fraaie theoretische oefening gebleken onder intellectuelen, maar de realiteit haalde ze in. Terwijl er over en weer werd geprakkezeerd en geprofeteerd, waren de vaklui al naarstig aan het werk en herrees Ieper als een feniks uit zijn as, middeleeuwser dan het ooit was. Voor modernisten en moralisten blijft het een pastiche. Het is evenwel moeilijk om niet onder de bekoring te geraken van het historiserende stadsbeeld dat oneindig veel charmanter oogt dan de functionelere weder-opbouw elders in de frontstreek en er treedt alvast geen betonrot op. De paramenten van baksteen en natuursteen nemen een patina aan en de trompe-l'oeil werkt met de jaren steeds geloofwaardiger. Ieper, een leugen? Ieper werd een leugen om bestwil, waar honderd jaar na datum best mee valt te leven.

Topstuk van de Vlaamse Gemeenschap

Het dossier inzake de hal van Ieper leidde lange tijd een verborgen bestaan. Archieven en handschriften werden aan de unitaire Leuvense universiteit beheerd door een uitsluitend Franstalige dienst (het Département des archives et des manuscrits).

Een minuscuul deel van het archief van Huib Hoste stond geboekstaafd als documentatie betreffende Belgische steden. De latere Vlaams bouwmeester Marcel Smets moest het bij de voorbereiding van zijn proefschrift over Hoste node missen. Het archief Hoste kwam pas boven water na de splitsing van de universiteit, bij de boedelscheiding in de bibliotheek, tijdens een van de laatste vergaderingen van de bilaterale commissie die de archieven moest verdelen (1979). De Franstalige delegatie verkoos een partij parochiearchieven uit Waals-Brabant boven een slordige kavel kaarten en tekeningen. Die bleken bij nader onderzoek deels afkomstig van architect Hoste. Toen dook ook het bewuste dossier op, een unieke bron voor de intellectuele discussie omtrent de wederopbouw vanwege het iconisch gehalte van de Ieperse lakenhal en haar emblematische functie in het hele debat. Het dossier bevat natuurlijk ook een heuse brievenschat, Hollands glorie in autografen. De Vlaamse delegatie was er zich terdege van bewust dat ze een trofee in handen had. Vele jaren later, in januari 2015, werd dit stukje oorlogsbuit uit de kleine, onbloedige burgeroorlog die in Leuven heeft gewoed, door de Vlaamse Gemeenschap tot topstuk uitgeroepen van het roerend erfgoed van de Grote Oorlog.

Mark Derez

Bibliografie

- Herman Stynen, 'Opvattingen over het herstel van de hal te Ieper', in *Wonen TABK*, maart 1983, p 32-43;
- Paul Lambotte, 'Ypres and other Flemish cities before and since the war', in *Journal of the Royal Society of Arts*, 12 april 1918, p 348;
- Koen Baeten e.a., *Ieper, de herrezen stad. De wederopbouw na 14-18*, Kortrijk 1999;
- Dominiek Dendooven en Jan Dewilde, *De Wederopbouw in Ieper*, Sint-Niklaas (Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen) 1999.

Leo van der Essen en de franc-tireurkwestie van 1914

De Leuvense historicus jonkheer Leo (Léon) van der Essen zat einde 1955 met een probleem. Hij had post gekregen van een Duitse collega, met name Petry, die hem verzocht voor de encyclopedie *Religion in Geschichte und Gegenwart* (RGG) het trefwoord *Löwen* te herschrijven. Van der Essen meende deze collega te kennen als Kulturreferent van het Duitse militaire bestuur tussen 1940 en 1944 met wie hij in die jaren nogal geregeld te maken had. Hijzelf was toen secretaris-generaal van de Leuvense universiteit. Hij meende deze Duitser ook dank verschuldigd te zijn voor de redding van zijn zoon uit de klauwen van de *Feldsicherheitspolizei* gedurende de oorlog.

Historicus Leo van der Essen. – KU Leuven, Universiteitsarchief, Topografisch-Historische Atlas, fotoverzameling.

Het was net daarom dat hij zich nu in een lastig parket bevond. Wat moest hij in een bijdrage voor de encyclopedie schrijven over de gebeurtenissen van augustus 1914, de verwoesting van de stad door Duitse troepen en de brand van de bibliotheek? De Duitsers hadden toen staande gehouden dat ze op een volkenrechtelijk onberispelijke manier hadden gehandeld omdat inwoners van Leuven op hen zouden hebben geschoten. Van Belgische kant was deze bewering altijd met klem tegengesproken. Maar ook in 1955, ruim vier decennia later, was het geschil niet echt opgelost.

Uiteraard kon Van der Essen niets anders schrijven dan de historische waarheid. Maar kon hij er zeker van zijn dat zijn gewaardeerde vriend en collega met wie hij in geen geval in onmin wenste te geraken, dit ook als de waarheid zou beschouwen? En was het dan niet beter dat iemand anders de bijdrage schreef?

Professor Ludwig Petry in Mainz moet enigszins verbaasd geweest zijn toen hij deze brief in handen hield.[5] Hij had de Tweede Wereldoorlog niet in een bezettingsbestuur doorgebracht, maar als gewone soldaat en was tot 1946 krijgsgevangen geweest. Hij was bovendien deskundige voor de geschiedenis van het Duitse Oosten, niet van België.[6] Hij bevroedde evenwel wie de eigenlijke bestemmeling zou kunnen zijn van de brief uit Leuven: Franz Petri in Münster, sinds 1951 directeur van het Provinzialinstitut für westfälische Landes- und Volkskunde. Die had van 1930 tot 1934 in Leuven en Brussel vertoefd voor onderzoek naar het ontstaan van de Germaans-Romaanse taalgrens in de vroege middeleeuwen, en hij was inderdaad verantwoordelijk geweest voor het cultuur- en hogeschoolbeleid in bezet België en Noord-Frankrijk.[7]

Het duurde enkele maanden voor Petry uit Mainz een kans kreeg de brief persoonlijk te overhandigen aan zijn Münsterse collega. Die schreef in juni 1956 aan Van der Essen dat hij blij was het onderbroken contact te kunnen hervatten, en hij wenste vooral België nooit meer *in einer so von Grund auf fragwürdigen Situation*, in zulke geheel en al dubieuze omstandigheden dus, te moeten betreden als in 1940.[8] Voor de rest kon hij Van der Essen geruststellen: toen hij begin de jaren dertig in België was, had hijzelf in Andenne en ook in Tamines onderzoek verricht naar de feiten achter de franc-tireurverhalen, en hij was er sindsdien van overtuigd 'dat een georganiseerde franc-tireuroorlog er helemaal niet geweest is.' Dat dus de Belgische en niet de Duitse versie klopte.

Dit schrijven van Franz Petri deed in Leuven kennelijk stof opwaaien. Van der Essen bracht een vriend en collega op de hoogte, hoogleraar Fernand Mayence. Die was weliswaar archeoloog, maar sinds hij in 1914 de verwoesting van Leuven had meegemaakt, had hij zijn verdere leven grotendeels gewijd aan de taak de Duitse beweringen over Belgische franc-tireurs te bestrijden en te ontkrachten. Dat hij na veertig jaar en veelal bittere polemieken van een Duitse geleerde gelijk kreeg, vervulde hem met ontroering en geestdrift, en onmiddellijk verzocht hij Petri om een persoonlijk gesprek, hoe eerder, hoe beter.[9]

5 Archivamt für Westfalen (LWL), Münster, 722/196: Leo van der Essen aan Ludwig Petry /Franz Petri, Leuven, 22 januari 1955.

6 Konrad Fuchs, 'Ludwig Petry', in: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon,* 16, 1999, kol. 1218-1228; Christian Erdmann-Scholl, 'Nachruf auf Professor Petry', *Jahrbuch für schlesische Kirchengeschichte*, 71, 1992, p. 249.

7 Karl Ditt, 'Die Kulturraum-forschung zwischen Wissenschaft und Politik. Das Beispiel Franz Petri', *Westfälische Forschungen*, 46, 1996, p. 73-176; Winfried Dolderer, 'Franz Petri', in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt 1998, p. 2467-2468; Martina Pitz, Franz Petris 'Habilitationsschrift in inhaltlich-methodischer und forschungsgeschichtlicher Perspektive', in: *Griff nach dem Westen*, Münster 2003, p. 225- 246.

8 LWL, Münster, 722/196: Franz Petri aan Leo van der Essen, 11.6.1956.

9 Ibid., Fernand Mayence aan Franz Petri, Leuven, 17.9.1956.

De beide professoren ontmoetten elkaar op 28 oktober 1956 in Aken en kwamen op voorstel van Mayence overeen een commissie van Duitse en Belgische historici op touw te zetten die het aanmodderende geschil eindelijk de wereld uit moest helpen. Aan Belgische kant deden behalve Mayence uiteraard Van der Essen en de Brusselse hoogleraar Jean de Sturler mee. In Duitsland slaagde Petri erin Werner Conze en Hans Rothfels voor het project warm te maken.
Zijn Münsterse assistent Peter Schöller nam het op zich het officiële relaas van het keizerlijke Duitsland kritisch door te lichten.[10] Op 6 mei 1958 ten slotte, toen tijdens een plechtige zitting in het Leuvense stadhuis de bevindingen van de commissie uit de doeken werden gedaan, was het verhaal van Belgische franc-tireurs in 1914 voorgoed naar het rijk der fabelen verwezen. Dat het evenwel zover is kunnen komen, is op de keper beschouwd te danken aan een naamverwisseling.

Brief van jonkheer Leo (Léon) van der Essen aan Ludwig Petry / Franz Petri, Leuven, 22 december 1955

Ik heb uw brief van 5/IX en uw kaart van 19 november ontvangen. De reden van mijn stilzwijgen ligt hierin: Over drie maanden ben ik gedurende de examenszitting plotseling getroffen geworden door een tromboze in het hoofd, dat mij van de spraak en de mogelijkheid van schrijven heeft beroofd. Gedurende drie weken heb ik te bed gelegen en de geneesheren hebben mij daarna drie maanden volledige rust in de Kempen, te Westerlo, voorgeschreven. De spraak was intussen weergekomen, maar niet de faculteit van schrijven.

We stonden op het punt naar Westerlo te vertrekken, wanneer mijn vrouw plotseling gestorven is door een crisis van angina pectoris. Dit verlies heeft me zeer getroffen en mijn herstel langduriger gemaakt. Nu eerst ben ik weer goed en kan ik u schrijven. Emeritus professor sedert een jaar, blijf ik nog altijd secretaris-generaal van de universiteit te Leuven, wat nog veel werk meebrengt. Voor het ogenblik mag ik niet meer dan twee uren studeren per dag. Ik woon nu op appartement in de Bondgenotenlaan te Leuven (nr. 14 eerste verdiep).

Ik neem graag (…) mijn artikel „Löwen" te herschrijven voor de nieuwe uitgave van RGG. Ik zou nochtans in volle loyauteit uw aandacht willen voegen op het volgende. Ik zal moeten spreken over wat er te Leuven gebeurde in 1914 en 1940 (brand der Bibliotheek). Ik zal daar moeten zeggen wat ik als de waarheid ken. Misschien stemt dat niet overeen met wat u denkt de waarheid te zijn. Er niet over spreken is natuurlijk niet mogelijk. In alle oprechtheid zeg ik u, dat ik zeer zou betreuren dat daardoor tussen u en mij een incident zou ontstaan, want dat ware jammer.

U hebt, gedurende de oorlog 40-44, me op sympathieke wijze behandeld, en ik weet – ik heb de morele zekerheid – dat, toen mijn zoon Alfred, de historicus, werd aangehouden en onderhoord door Feldsicherheitspolizei (rue Travertière), het door uwe tussenkomst is dat dit incident een goede afloop heeft gehad. Ik blijf u daarvoor eeuwig dankbaar.

Daarom is het uitgesloten dat er tussen u en mij misverstand zou ontstaan. Wat moet ik doen? Het artikel schrijven – of het door een ander laten doen? Ik laat u de beslissing over…

PS: U weet waarschijnlijk niet, dat de koning Boudewijn verleden jaar „om mijn wetenschappelijke verdiensten en de rol door mij gespeeld in de intellectuële Vlaamse ontvoogding" mij tot den adelstand heeft verheven en mij de titel van Jonkheer heeft geschonken als ook aan Alfred en al zijn afstammelingen.

Brief van Fernand Mayence aan Franz Petri, Leuven, 17 september 1956

Mon collègue et ami, M. Van der Essen, m'a communiqué votre lettre en date du 11 juin dernier, dans laquelle avec une franchise qui vous honore grandement, vous reconnaissez que la guerre des francs-tireurs en Belgique en août 1914 est une légende inventée de toutes pièces par le gouvernement impérial.

Ayant été témoin du sac de Louvain, je me suis passioné pour la défense de la vérité, et vous êtes sans doute au courant de mes démêlés avec Meurer, Oswald et autres défenseurs, contre l' évidence, de la thèse entièrement mensongère du Livre Blanc de 1915. C'est en vue de l'épuration des sources historiques qu'utiliseront nos successeurs, que j'ai encore fait l'an dernier une communication à l'Académie Royale de Belgique. Je vous envoie en même temps que cette lettre un tiré à part.

J'ai été très touché, faut-il le dire, par votre lettre à M. Van der Essen, si franche et si sincère. Avec la conscience de l'historien, vous estimez que la vérité historique des faits doit avoir le pas sur tous les intérêts de quelque nature qu'ils soient. Je me permets de vous féliciter de cette attitude d'honnête homme.

Maintenant, que je me suis rendu compte de votre état d'ésprit, il m'intéresserait extrêmement d'avoir avec vous un entretien sur le sujet qui me tient tant à coeur. Je serai très heureux de vous rencontrer…

PS: Si possible avant la fin du mois. Le plus tôt serait le mieux.

Winfried Dolderer

10 Peter Schöller, *Der Fall Löwen und das Weißbuch. Eine kritische Untersuchung der deutschen Dokumention über die Vorgänge in Löwen vom 25. bis 28. August 1914*, Keulen-Graz 1958.

Mens sana in corpore sano

Een gezonde geest in een gezond lichaam. Kort na de heroprichting van de Leuvense universiteit in 1834 vonden studenten elkaar in ontspanningsverenigingen. Al in de jaren 1850 was een studentenkoor actief en in 1870 werd een studentenfanfare opgericht.

Interuniversitaire wisselbeker voor atletiek van de stad Brussel, 1910.

Interuniversitaire wisselbeker voor roeien van de prins de 'T Serclaes, 1911.

Studenten uit Oost- en West-Vlaanderen reisden slechts enkele keren per maand naar huis. Op hun vrije zondagen namen ze hun toevlucht tot volkse sporten die ze ook thuis van kindsbeen hadden beoefend: schaatsen op de dichtgevroren vijvers van de abdij van Park, lijnvissen op de Dijle en spelevaren op de Leuvense vaart. In juni 1869 onthulde een zestigtal studenten van boogmaatschappij De Vrije Schutters hun nieuwe wip op een weide aan de huidige Kardinaal Mercierlaan. In de tuin van herberg De Herderin (Tiensestraat) stichtten enkele studenten in 1874 de boldersclub de Krulbol. Enkele jaren later kregen ze in hetzelfde café het gezelschap van gaaiboldersclub De IJzeren Arm (1880). Beide verenigingen, elk een veertigtal leden sterk, hadden lang niet het monopolie op de volkssporten. In diezelfde periode wedijverden studenten met elkaar in diverse disciplines: ringsteken per fiets, vogelpik, zaklopen, touwtrekken, tonwerpen, eierkoers per fiets en hardroepen. Een buitenbeentje was de in 1891 gestichte Club der Barrevoeters die vertier zocht in het blootvoets lopen in de sneeuw. Na de Eerste Wereldoorlog moesten de volkssporten definitief de baan ruimen voor de moderne sporten.[11]

In schril contrast met dit volkse vermaak stonden de eigenlijke studentensportclubs die gedomineerd werden door studenten uit de Franstalige gegoede burgerij. Onder impuls van de Club nautique de Louvain (gesticht in 1877) en naar het voorbeeld van de collega's in Oxford en Cambridge richtten enkele roeiliefhebbers de Boating Club des Etudiants de Louvain op (1879). Het was de veertiende roeiclub in België, amper zeven jaar na de stichting van de Belgische Roeibond. Spijts de organisatie van enkele succesvolle internationale regatta's, was de studentenroeiclub geen lang leven beschoren. Het afstuderen van de stichters en de verkoop van enkele boten betekenden de doodsteek voor de Royal Boating Club. In 1908 volgde een doorstart van de roeisport onder studenten met de oprichting van de Union Nautique Universitaire de Louvain, kortweg UNUL. De familie Empain schonk een wedstrijdboot en professor Joris Helleputte bouwde een aanlegsteiger op de Leuvense Vaart. Het was het begin van een jarenlange traditie van interuniversitaire roeikampioenschappen in Leuven.[12]

Behoudens in roeien wedijverden de Leuvense studenten ook in andere sportdisciplines: schermen, wielrennen en paardrijden. Ook voetbal en atletiek wonnen aan belangstelling.

In 1897 stichtten enkele studenten de Football Club Universitaire de Louvain, met als speelterrein de grote binnenplaats van de Sint-Maartenskazerne.
Een jaar later ging ook de Association Athlétique de l'Université de Louvain van start. Evenredig met de toename van het aantal sportclubs groeide ook het aantal interuniversitaire kampioenschappen. De inzet van de wedstrijden was vaak de wisselbeker, waarop de winnaar en het jaartal steevast werden toegevoegd. Leuven stapelde de overwinningen op en in het nieuwe gymnasium in Heverlee (gebouwd in 1940) werden de vele trofeeën als relieken uitgestald. Eind jaren 1990 werd de hele verzameling van de Faculteit Lichamelijke Opvoeding overgedragen aan het Universiteitsarchief.

Tot de fraaiste exemplaren behoren zonder twijfel drie zilveren wisselbekers uit 1910-1911. De trofee van het interuniversitair kampioenschap voetbal werd aangeboden door het uitvoerend comité van de wereldtentoonstelling te Brussel in 1910. De beker zelf is – aldus de merktekens – heel wat ouder. Hij werd wellicht vervaardigd door de Engelse zilversmid Stephen Smith in 1869-1870 Luidens de inscriptie wist Leuven zes maal de overwinning in de wacht te slepen. Voor de interuniversitaire wedstrijd atletiek in 1910 liet de stad Brussel een beker vervaardigen. Tot in 1937 werd de trofee gebruikt als wisselbeker. In atletiek bleken de Leuvense studenten niet erg bedreven te zijn. Enkel in 1911 ging de beker mee naar de Dijlestad. De ULB won het toernooi maar liefst elf maal. Het meest indrukwekkende stuk is een roeitrofee. De wisselbeker werd in 1911 door prins 'T Serclaes aangeboden aan de Union Nautique Universitaire de Louvain voor de jaarlijkse interuniversitaire roeiwedstrijd. Na elke regatta werden de naam van de winnende universiteit, het jaartal en de ploegleden in het deksel gegraveerd. De zilveren trofee op marmeren voet werd vervaardigd door de Brusselse firma Etablissement Wiskemann S.A.[13]

Deze drie pronkstukken sierden nog jarenlang het kantoor van professor Dirk van Gerven, coördinator Studentenbeleid en nadien het bureau van menig vice-rector. Op initiatief van vice-rector Cultuur Katlijn Malfliet keerden ze begin 2015 definitief terug naar het Universiteitsarchief.

Kjell Corens

11 Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd de wip van De Vrije Schutters door de Duitse troepen beschouwd als mogelijke observatiepost en werd opgeblazen.

12 Honderd jaar universitaire sport te Leuven. Historische overzicht en catalogus, Leuven 1981.

13 Met dank aan prof. dr. Leo de Ren.

Silentia Fracta: de wereld van de gebroken stiltes

Het Tabularium bezit heel wat muziekhandschriften, zij het vaak in fragmentarische vorm. Om deze collectie voor het voetlicht te brengen, is een digitale tentoonstelling van deze muzikale handschriften gemaakt: *Silentia Fracta*.

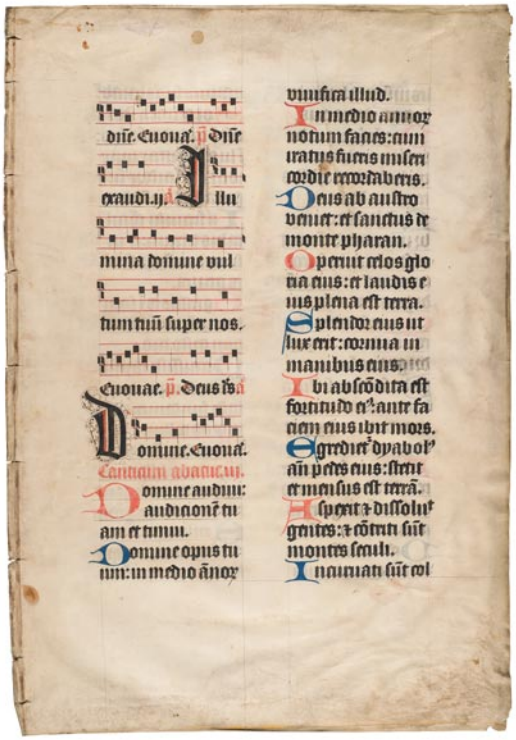

Antifonarium uit de 14de eeuw. – KU Leuven, Universiteitsbibliotheek, Tabularium, ms. 1847.

Het gros van de handschriften zijn werken van liturgische aard. Daarom focust de tentoonstelling zich vooral op het gregoriaanse repertoire. Het gaat om werken die dateren van de tiende tot de zestiende eeuw. De collectie omvat onder andere gradualen, hymnalen, responsoria, missalen, breviaria, een processionale en een sequentarium. De meeste van deze composities zijn homofone werken voor de mis, genoteerd in kwadraatnotatie of hoefnagelschrift. Een aantal van deze handschriften hebben ook knap verluchte initialen. Het merendeel van de werken is de laatste jaren gerestaureerd.

De virtuele rondleiding begint met een voorstelling van de context waarin deze werken werden uitgevoerd, de notatiewijzen die gebruikt werden en de initialen die de folia bevatten. Daarna volgt een uiteenzetting van de aanwezige muzikale genres, waarbij telkens één werk voor elk genre wordt belicht.

Ten slotte kan de lezer een aantal nuttige links terugvinden, zoals een Engelstalige gids over hoe men kwadraatnotatie leest. Hoewel de gekozen werken eerder oppervlakkig worden belicht, zullen een aantal ervan in de toekomst gelinkt worden met uitgebreide besprekingen op de blog van *Iter Dig-italicum*. Daarnaast zijn ze allemaal in digitale vorm via Limo te bekijken.

Er werd gekozen voor de titel *Silentia Fracta* of *Gebroken Stiltes* omdat het om zeer oude handschriften gaat waarvan de inhoud al lang niet meer ten gehore is gebracht. Door deze stukken in de kijker te plaatsen wordt zo de stilte, waarin zij al zo lang verkeren, verbroken. Net zoals de meeste oude muzikale handschriften hebben de folia een lange weg afgelegd. Sommigen hebben een tweede leven als boekenkaft gekend, anderen hebben eeuwen geleden al oplapbeurten gekregen, en soms blijft er maar een klein fragment over. Maar alle onthullen ze kleine stukjes geschiedenis.

Naast het gregoriaanse gedeelte bevat de collectie ook enkele speciale stukken, zoals een bassusboekje uit 1566 dat baslijnen bevat voor motetten van onder andere Orlandus Lassus, Cypriaan de Rore en Clemens non Papa. Een ander opvallend werk is de *Maniere om te versteken eenen carlion*, een zeldzaam versteekboek over de werking van een beiaard. Als kers op de taart werd ten slotte een handschrift van de achttiende-eeuwse Franse hofcomponist François Giroust teruggevonden. Het draagt de titel *Regles de composition* en werd op vraag van het departement Musicologie gedigitaliseerd.

Lora-Elly Vannieuwenhuysen en Marly Sengers

- U kunt de tentoonstelling bezoeken op http://expo.bib.kuleuven.be/excathedra/silentiafracta.

What do we loose when we loose a library?

Van 9 tot 11 september organiseert de KU Leuven, samen met het Goethe-Institut Brüssel en British Council Brussels een internationale conferentie 'What do we loose when we loose a library?' Vertrekkend vanuit het verhaal van Leuven, waar de universiteitsbibliotheek in vlammen opging aan het begin van de Eerste Wereldoorlog, wordt tijdens deze dagen aandacht besteed aan de kwetsbaarheid van bibliotheken en hun collecties. De lezingen worden gegroepeerd rond twee thema's, namelijk 'Bibliotheek en erfgoed' en 'Bibliotheek en digitale uitdaging'. Meer informatie over dit congres is terug te vinden via de link https://kuleuvencongres.be/libconf2015/website, waar ook een inschrijvingsformulier staat.

An Smets

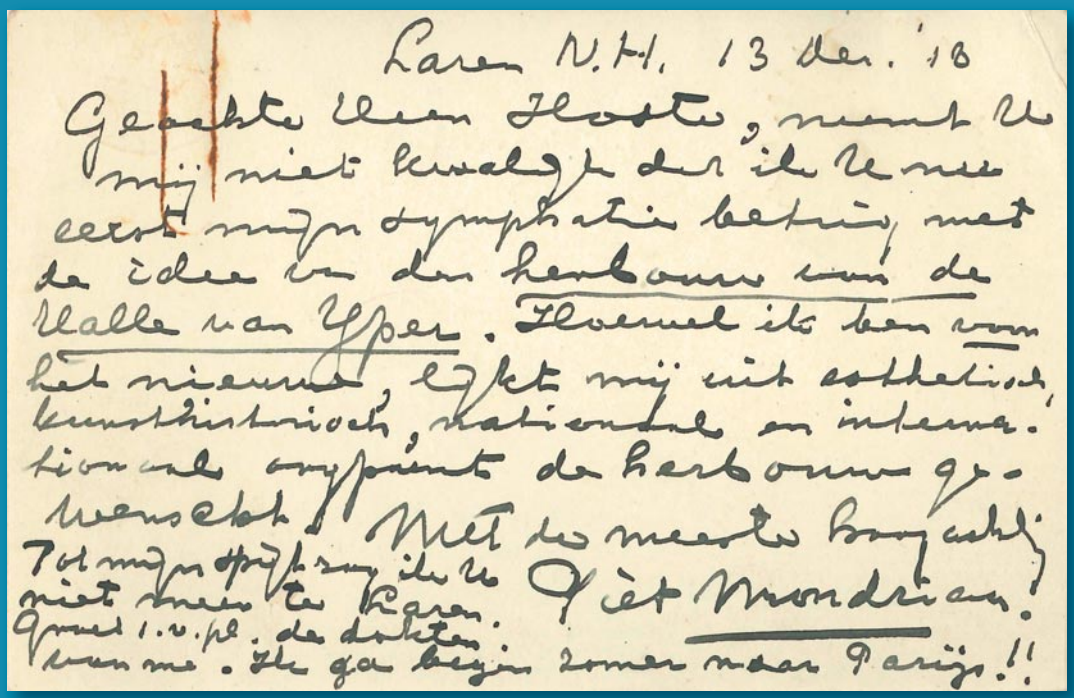

Laren N.H. 13 Dec. '18

Geachte Heer Hoste, neemt U mij niet kwalijk dat ik U nu eerst mijn sympathie betuig met de idee van den herbouw van de Halle van Yper. Hoewel ik ben voor het nieuwe, lijkt mij uit esthetisch, kunsthistorisch, nationaal en internationaal oogpunt de herbouw gewenscht. Met de meeste hoogachting

Piet Mondriaan!

Tot mijn spijt zag ik U niet meer te Laren. Groet i.v.pl. de dokter van me. Ik ga begin zomer naar Parijs!!

Voor- en achterkant: Briefkaart van Piet Mondraan, 13 december 1918. – KU Leuven, Universiteitsarchief, nr. 220, archief Huib Hoste.

Redactie: Dirk Aerts, Kjell Corens, Mark Derez, An Smets, Katharina Smeyers (hoofdredacteur), Dirk van Eldere, Jan van Impe.
Redactieadres: Katharina Smeyers, Universiteitsbibliotheek KU Leuven, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven; katharina.smeyers@bib.kuleuven.be - http://bib.kuleuven.be/ex_officina.
Opmaak: Altera. Foto's: ???????. Druk: Artoos. ISSN: 0772-6848.

Verantwoordelijke uitgever: Hilde van Kiel, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven.